

Erken Dönem Anadolu–Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Ögeleri

Koray Özcan*

Özet: Selçuklu dönemi, Anadolu–Türk kent kültürünün mekânsal altyapısının örgütlendiği erken Türk yerleşim ya da kolonizasyon süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreçte, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya yönelen yerleşik ya da yar yerleşik veya göçebe yaşam kökeninden gelen Türkmen toplulukları, Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim kültürü mirası üzerinde –tamamen Anadolu'ya özgü– Türk yönü egemen bir kent kültürü oluşturmuşlardır.

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde mekânsal kurgusu yeniden yapılandırılan ya da yeni kurulan Anadolu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzenini biçimlendiren ögelerin tanımlanmasıdır. Bu tanımlama, Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemi olarak, Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonlarını biçimlendiren mekânsal ve işlevsel dinamiklerin ortaya konması ve Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya taşınan yerleşme pratikleri ile Osmanlı kentlerine aktarılan yerleşim kültürü mirasının boyutlarının belirlenmesi açısından önemlidir. Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin vakâyî-name ya da vakıf-name gibi yazılı kaynaklar ile arkeolojik buluntular ve mimari kalıtların, ortaya konan bir dizi varsayımlar eşliğinde irdelenerek, elde edilen bulguların kurgulanan plan ya da şemalar üzerinden değerlendirilmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu–Türk kenti, Anadolu Selçuklu kenti, mekânsal öge.

1. Giriş

Selçuklu dönemi, Anadolu–Türk kentlerinin mekânsal altyapısının örgütlendiği erken Türk yerleşim ya da kolonizasyon süreci olarak adlandırılabilir. Bu süreçte, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya yönelen yerleşik ya da yarı yerleşik veya göçebe yaşam kökeninden gelen Türkmen toplulukları, Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim kültürü mirası üzerinde –tamamen Anadolu'ya özgü– Türk yönü egemen bir kent kültürü oluşturmuşlardır. Kuşkusuz, bu kültürün tarihsel ve mekânsal kökleri Türklerin İslâm

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Mühendislik–Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü / Konya korayozcan@gmail.com

öncesi ve sonrası Orta Asya ve İran coğrafyası yerleşik yaşam pratiklerinin, Anadolu'da devralınan Bizans kültür mirası üzerindeki birlikteliğine dayanmaktadır. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu kenti, Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyası yerleşim pratiklerinin, Anadolu karşılaşılan ve devralınan Bizans yerleşim kültürü altyapısı üzerinde birleştirilmiş ortak mekânsal ürünleri olarak tanımlanabilir.

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde mekânsal kurgusu yeniden yapılandırılan ya da yeni kurulan Anadolu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzenini biçimlendiren öğelerin tanımlanmasıdır. Bu tanımlama, Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemi olarak, Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonlarını biçimlendiren mekânsal ve işlevsel dinamiklerin ortaya konması ve Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya taşınan yerleşme pratikleri ile Osmanlı kentlerine aktarılan yerleşim kültürü mirasının boyutlarının belirlenmesi açısından önemlidir.

Araştırmada, Anadolu Selçuklu kentinin mekânsal örgütlenme düzenini tanımlayan ya da biçimlendiren öğeler, ortaya konan bir dizi varsayımlar eşliğinde ayrıntıda irdelenmiştir. *Birinci varsayım*, Anadolu Selçuklu kentinin mekânsal örgütlenme düzenini biçimlendiren öğelerin, işlevsel açıdan Bizans egemenliğinden devralınan mekânsal altyapı üzerinde biçimlendiği, başka bir ifadeyle, Türk-İslâm toplumunun mekânsal gereksinimlerine uyarlandığı ve evrimleşti(rildi)ğidir. *İkinci varsayım*, Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya taşındıkları ya da aktardıkları yerleşme pratiklerinin, Anadolu Selçuklu kentinin mekânsal öğeleri üzerinde belirleyici ve yönlendirici olduğudur. *Üçüncü varsayım* ise Selçuklu döneminde örgütlenen yerleşme sistemi ve yerleşmeler kademelenmesi kapsamında kentlerin üstlendiği işlevsel kimliklerin, mekânsal öğelerin kentler düzeyinde niceliksel ve niteliksel dağılımında etkin olduğu ya da değişkenlik gösterdiği. Başka bir ifadeyle, kentlerin Selçuklu yerleşme sistemi içindeki işlevsel kimliklerine dayanan farklılıkların, kentlerin mekânsal örgütlenme düzeni ve öğelerinin kurguları üzerinde belirleyici olduğudur.

Bu varsayımlar eşliğinde, Arap-İslâm kültür ve medeniyeti etkileşim bölgesinde yer alan Mardin, Diyarbakır, Adıyaman ve Urfa kentlerinden oluşan ve Selçuklu döneminde Güneydoğu Eyaleti olarak tanımlanan bölge ve Arap-İslâm kent kültürü ve yerleşim pratikleri, araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin vakâyî-name ya da vakıf-name gibi yazılı kaynaklar ile arkeolojik buluntular ve mimari kalıtların, ortaya konan bir dizi varsayımlar eşliğinde irdelenerek, elde edilen bulguların kurgulanan plan ya da şemalar üzerinden değerlendirilmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

2. Anadolu Selçuklu Kenti

Devralınan ve Aktarılan Kültür Mirasının Mekânsal Birlikteliği

Anadolu Selçuklu kenti; Anadolu’da Hıristiyan–Bizans yerleşim kültürü mirası üzerinde, tarihsel kökenleri Orta Asya ve İran coğrafyasına uzanan Türk–İslâm toplumunun mekânsal gereksinimlerine göre uyarlanmış ya da Türk–İslâm toplumunun geleneksel yaşam biçimine göre yeniden yapılandırılmış mekânsal örgütlenme düzeni olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, Orta Asya ve İran’dan Anadolu’ya aktarılan kültür birikimi ve yerleşme pratiklerinin, Anadolu’da devralınan Bizans yerleşme kültürü altyapısı üzerinde birleştirilmiş mekânsal ürünleridir (Özcan 2005: 206–208). Nitekim Anadolu kentlerinde Selçuklu dönemine tarihlenen sanatsal ürünler üzerine yapılan araştırmalar (Kuban 1970: 103–117, Kuban 1993: 127–166), Selçuklu kent kültürünün Orta Asya ve İran–İslam kültürü ile Anadolu’da Hıristiyan–Bizans kültürünün sanatsal ortaklıklarına dayandığını –en azından etkilendiğini– düşündürmektedir. Dolayısıyla coğrafyalar–arası sanatsal devinim ve kültürel etkileşim sürecinin, Selçuklu kentlerinin mekânsal ve işlevsel örgütlenme düzeni üzerinde etkin olması kaçınılmaz bir sonuç olarak görünmektedir.

Bu açıdan; Orta Asya ve İran Türk–İslâm coğrafyası yerleşik yaşam kültüründe, minberli cami olarak adlandırılan ulucami ya da Cuma camilerine sahip yerleşmelerin kent olarak adlandırıldığına ilişkin kayıtlar (Mez 1937: 127–135, Ergin 1936: 115–116, Mazaherî 1972: 207–208) ile Anadolu Selçuklu dönemi sonrasına tarihlenen erken Osmanlı vakayî–namelerinde “Cum’a kılınır, bâzar’ı kurulur.” ya da “kadı konuldu, subaşı konuldu, bâzaru kuruldu, hutbe okundu, Cum’a kılındı.” ifadeleri (Âşıkpaşaoğlu 1970: 22–23) karşılaştırmalı değerlendirilirse; “kent” kavramını tanımlayan ya da karşılayan temel mekânsal ögelerin (ulucami ya da pazar gibi), Orta Asya ve İran coğrafyası yerleşik yaşam kültüründen Anadolu’ya taşındığını ya da aktarıldığı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Diğer taraftan, Anadolu’da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası açısından bir değerlendirme yapılırsa; Bizans kentlerinin mekânsal kurgusunu biçimlendiren ana unsurların, dini odak işlevindeki kilise, askeri–yönetimsel odak işlevindeki kale ve ekonomik işleve sahip pazar yerleri olmakla birlikte, –Bizans döneminde pazar yerleri genellikle kent surları dışında kurulduğundan– temelde Bizans kentinin mekânsal omurgasının dinsel ögeler ile savunma ögeleri üzerine kurulduğu söylenebilir¹. Nitekim arkeolojik araştırma bulguları, Bizans kentlerinin Selçuklu fetihleri öncesinde (ve sürecinde) temelde savunma ve dinsel gereksinimlerine hizmet eden piskoposluk merkezleri işlevi üstlenmiş tahkim edilmiş kale–kentler (*Castron*) niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır (Angold 1985: 1–37, Foss 1996: 145–205, Bouras 2002. 499–528).

Bu değerlendirmeler eşliğinde vurgulanmak istenen; Selçukluların Anadolu'da devraldıkları kentlerin (sınırlı da olsa) mekânsal bir kurgusunun varolduğudur. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu kenti, Bizans kentlerinin mekânsal kurgusu ya da altyapısı üzerinde gelişmiştir. Selçuklular, Orta Asya ve İran Türk-İslâm coğrafyasından Anadolu'ya aktardıkları maddi kültür değerleri ile Anadolu'da karşılaştıkları Bizans kültür motiflerini kimi zaman birleştirerek kimi zaman da kilise-cami gibi işlevsel ve mekânsal dönüşümler yoluyla uyarlayarak, Türk-İslâm kültürüne özgü mekânsal öğeler ile yeniden örgütlemişlerdir.

3. Mekânsal Öğeler

Burada “mekânsal öğeler” adı altında Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzeni içinde; kentsel savunma sisteminden siyasal-yönetimsel yapılanmalara, dinsel kolonizasyon faaliyetlerinden ekonomik etkinliklere ve sosyal-kültürel hizmetlere dek uzanan bir dizi farklı mekânsal ve işlevsel kullanımlara yönelik fiziki yapılanmalar irdelenecektir.

3.1. Savunma Öğeleri: Askeri-Stratejik Yapılar

Selçuklu vakâyî-namelerinde (Ibn Bibi 1941: 99-100, Ibn Bibi 1996: 1/271-274), Sultan Alâaddin Keykubad I döneminde (1220-1237) merkezi yönetim mekanizmasının kurulması ve milletlerarası-bölgelerarası ticaretin gelişmesine dayalı olarak hızlı büyüme gösteren ve sur dışına taşıdığı anlaşılan Konya, Kayseri ve Sivas kentlerinin yeniden surlarla çevrilmesine dayanan imar faaliyetlerine ilişkin kayıtlar; Anadolu Selçuklu kentlerinin -sur dışında gelişme gösterse bile- temel mekânsal öğelerinin genellikle surlar içinde bulunduğu düşündürmektedir (Özcan 2005: 203-204). Bu çerçevede, “savunma öğeleri” adı altında Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal sınırlarını biçimlendirmesi ya da kentsel makroformunu tanımlamasının ötesinde prestij ya da imaj ögesi işlevini de üstlenen kent surları içinde yapılandırılmış, mekânsal ve işlevsel açıdan farklılık gösteren ikincil savunma yapıları ya da tahkimatlar niteliğindeki İç Kale ve Ahmedekler irdelenecektir.

İç Kale

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin hemen tümünde, Orta Asya ve İran Türk-İslâm kentlerindeki *orduğ* geleneğinin Anadolu'ya taşınmış mirası olarak, kentlerin dış savunma hattından ayrı bir savunma duvarıyla çevrelenmiş, iç kale olarak tanımlanan askeri ve yönetici merkezler işlevine sahip kaleler bulunmaktadır (Baykara 1971: 138, Esin 1972: 135-215, Cezar 1977: 91-92). Bu kalelerin bir kısmı Bizans egemenliğinden devralınan kale-kentler (*Castron*) üzerinde yeniden yapılandırılırken, bir kısmı da kentlerin Selçuklu yerleşme sistemi içinde üstlendiği işlevsel kimliğine dayalı olarak yeniden inşa edilmiştir.

Anadolu Selçuklu kentlerinin çekirdeğini oluşturan iç kaleler, mekânsal konum ya da yer seçimi açısından kent planları eşliğinde irdelenirse; temelde dört farklı mekânsal tipoloji gösterdiği söylenebilir. *Birincisi*, Konya ve Sivas gibi Türk fetih ve yerleşim sürecinde demografik gelişmelere dayalı olarak ortaya çıkan mekânsal talepler eşliğinde fiziksel açıdan büyüyerek, yeni bir savunma hattıyla çevrelenen kentlerin merkezi bölgesinde kalan iç kalelerdir (Şekil 1 ve 2). *İkincisi*; Kayseri ve Kütahya gibi Bizans dönemi kale–kent (*Castron*) alanı içinde Türk yerleşimi ile başlayan fiziki gelişmeler sonunda yapılan yeni savunma hattına bitişik konumlandırılmış iç kalelerdir (Şekil 3 ve 4). *Üçüncüsü*; Alâiyye ve Sinop gibi topografik koşulların fiziksel gelişme olanaklarını sınırlandırdığı, kentsel dini ve etnik yapının çeşitlilik gösterdiği, askeri–stratejik önem ve bölgelerarası ekonomik etkinlik merkezleri işlevindeki liman kentlerinde, mevcut surla çevrili kale alanı içinde ayrı bir savunma hattıyla kent bütününden ayrılarak kentin bir köşesinde konumlandırılmış iç kalelerdir (Şekil 4 ve 5). *Dördüncüsü* ise; kentlerin fiziki gelişimi üzerinde topografyanın doğrudan belirleyici olduğu Tokat ve Amasya gibi kentlerde yeni yerleşim alanından topografik eşiklerle ayrılan yüksek bir tepe üzerindeki iç kalelerdir (Şekil 6).

Anadolu Selçuklu kentlerindeki surlar ve hendeklerle tahkim edilmiş iç kalelerin mekânsal donanımlarının, kent yöneticisinin ikametgâhı işlevindeki saray–köşkler, genellikle Bizans şapel ya da kiliselerinden dönüştürülen Fetih, Fethiye ya da Kale Camisi veya Mescidi olarak adlandırılan İslâmî kolonizasyon yapıları ile kışla ve darphane gibi askeri ve ekonomik açıdan stratejik öneme sahip yapılardan oluştuğunu söylemek olanaklıdır (Uzluk 1935: 1–38, Konyalı 1964: 121–163, Lloyd–Rice 1989: 36–39, Akok 1976: 5–38, Rogers 1998: 370–371).

Bu bilgilendirmelerden, Anadolu Selçuklu kentlerindeki iç kalelerin sahip olduğu askeri ve siyasal–yönetimsel ögeleri ile kentlerin mekânsal kurgusu içinde yönetici merkez olarak ana odak işlevini üstlendiği, konumsal yer seçiminin ise kentlerin yerleşme sistemi içinde sahip olduğu işlevsel kimlik ve topografik koşullara göre biçimlendirildiği anlaşılmaktadır.

Ahmedek ya da Ehmedek

Anadolu Selçuklu kentlerinde sur, hendek ve kule gibi savunma tesisleri ile tahkim edilmiş *ahmedek* adı verilen kalelerin, Orta Asya ve İran Türk–İslâm kentlerinde olduğu gibi,² kent yöneticisi ya da komutanının ikametgâhı, kale askerlerinin konutları–kışla, cami veya mescid hatta zaviye gibi dini yapılar ile hapisane, cephanelik, su sarnıçları ve erzak depoları gibi askeri–stratejik ve yaşamsal birimlerin yer aldığı stratejik yapılar olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, *ahmedeklerin* kimi zaman kente gelen elçilerin ağırlandığı, kim zaman da kentte

çıkan iç karışıklık ya da dış tehdit (kuşatma) durumunda kent yöneticilerinin sığınma yeri işlevinde kullanıldığı da belirlenmiştir (Özcan 2005: 186–187).

Selçuklu dönemi vakâyî–name kayıtları (Esterabadi 1990: 174, 285, 322–323, Ibn Bibi 1996: II/148, 212, Küçükdağ 2001: 83–91); Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Akşehir, Alâîyye ve Sinop kentlerinde iç kalelerden ayrı, bağımsız bir mekânsal öge olarak örgütlenmiş *ahmedek* adı verilen kalelerin varlığını ortaya koymaktadır (Şekil 1 ve Şekil 2). Ancak, Selçuklu kentlerinin bir savunma ögesi olarak ahmedeklerin –istisnasız– tüm Selçuklu kentlerinde varolduğunu söylemek –bugün için– olanaklı değildir.

3.2. Siyasal–Yönetimsel Ögeler

Selçuklu vakâyî–name metinlerinden; Selçuklu sultanlarının Orta Asya ve İran Türk–İslâm devlet geleneğindeki *ülüş* sistemine uygun olarak ülke topraklarını, çocukları ve akrabalarından oluşan Melik adı verilen hanedan üyeleri arasında özerk yönetim bölgelerine (meliklik merkezleri) ayırdığı ve her bir melikin yönetim bölgesinde kendi devlet teşkilatını kurarak, devlet işleri ve ikametgâh için saltanat sarayları ya da devlethaneler yaptırdığı anlaşılmaktadır (Müneccimbaşı 1935: 20, Müneccimbaşı 2001: 25–27, Ibn Bibi 1941: 24, Ibn Bibi 1996: I/41, Aksarayî 1943: 127, Aksarayî 2000: 23). Bu çerçevede, Selçuklu döneminde meliklik merkezleri olarak yönetim merkezi işlevi üstlendiği bilinen Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Tokat, Amasya, Malatya, Niğde, Ereğli, Niksar, Elbistan, Uluborlu, Erzen–i Rûm, Erzincan ve Ankara kentlerinde, her bir melikin kendi ikâmetgâhı ve yönetim organizasyon ya da faaliyetleri için, kentlerin içinde ya da yakın çevresinde saltanat sarayı ya da yazlık saray veya kent dışı sarayları olarak tanımlanan farklı işlevlerde saraylar yaptırmış olmaları kaçınılmaz bir sonuç olarak görünmektedir (Ünver 1969: 323–327, Sözen 1990: 21–32).

Saraylar: Saltanat Sarayları, Yazlık Kışlık Saraylar ve Köşkler

Saltanat sarayları, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzeni içindeki konumu açısından değerlendirildiğinde; yer seçimindeki temel yaklaşımın Orta Asya Türk saray geleneğinden gelen devlet gücü ya da otoritesinin mekânsal yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle, prestij ya da güç simgesi niteliğindeki saltanat saraylarının kente hâkim bir noktada ve –istisnasız– iç kalelerin içinde konumlandırıldığı söylenebilir (Redford 1993: 215–232). Nitekim başkent Konya’da Felek–âbâd adı verilen Saltanat sarayı, Frig dönemine dek uzantılanan, Roma–Bizans dönemlerinde ise Castron (kale) olarak kullanılan kente hâkim bir tepe (höyük) üzerinde konumlandırılmıştır (Akok 1968: 47–73, Uzluk 1972: 374–381). Bu yerleşim geleneği ya da ilkesinin; Orta Asya Türk yerleşim kültüründe suni tepeler üzerinde konumlandırılan *orduğ* ya da Hakan Sarayı adı verilen saray geleneği³ ile ben-

zerliği, Orta Asya Türk saray geleneğinin Anadolu coğrafyasına aktarıldığını ortaya koyması bakımından önemlidir (Şekil 1).

Anadolu’da Selçuklu saray geleneğine ilişkin en bilinen örnek Kubâd–âbâd sarayıdır. Selçuklu dönemine ilişkin vakâyî–name metinlerinden; Sultan I. Alâaddin Keykubad’ın emri ile emir-i şikâr⁴ ve mimar Sadeddin Köpek tarafından (tahminen 1224–1226 yılları arası) Beyşehir Gölü kıyısında Ağırnas yöresinde inşa ettirilen saray ve eklentilerinden oluşan yapı grubunun, Sultan I. Alâaddin Keykubad’a atfen Kubâd–âbâd olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır (İbn Bibi 1941: 134–135, İbn Bibi 1996: I/362–364).

Arkeolojik buluntular ve mimari kalıtlar, Kubâd–âbâd saray yerleşkesinde, saraylar ve köşkler ile av hayvanları bahçesi gibi Sultan ve maiyetinin eğlenme–dinlenme mekânlarının yanısıra konutlar, hamam ve su kanalları ile tersane gibi dönemin koşullarında ileri düzeyde kentsel sosyal ve teknik yapı öğelerinin varlığını ortaya koymaktadır (Arık 2000: 49–51, Arık 2001: 28–29, Arık 2003: 345–350). Bu tespitler, Kubâd–âbâd saray yerleşkesinin süreç içinde kentsel yerleşme niteliği kazandığını düşündürmektedir. Nitekim Kubâd–âbâd subaşı Bedreddin Sutaş adına yazılmış 1235 tarihli kitabenin varlığı, Kubâd–âbâd saray yerleşkesinin Selçuklu yerleşme sistemi içinde askeri–stratejik merkez (subaşılik merkezi) işlevi üstlenmiş bir kentsel yerleşme olduğu doğrular niteliktedir (Erdem 1935: 254–256, Oral 1953: 501–517, Turan 1988: 14). Dolayısıyla, Kubâd–âbâd yerleşmesinin, Selçuklu yerleşme sistemi ve yönetim organizasyonu kapsamında subaşılik merkezi işlevini üstlenmiş saray–kent niteliğinde bir yerleşme olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, Selçuklu döneminde Orta Asya ve İran Türk–İslâm kentlerinde “hükümdar sarayı” ve “şehir dışı sarayı” ayrımında olduğu gibi (Cezar 1977: 215–221); kent içinde konumlandırılan Saltanat sarayları dışında, gerek Anadolu öncesi göçebe–yarı yerleşik yaşam geleneğine köklenen yazlık–kışlık mevsimlik yer değiştirme tercihlerine, gerekse geleneksel av faaliyetleri ile şölen–ziyafetler gibi dinlenme–eğlenme gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik olarak kentlerin dışında ya da yakın çevresinde saraylar ve köşkler yaptırıldığı da bilinmektedir.

Selçuklu vakâyî–name metinleri ve arkeolojik–mimari araştırma bulguları, siyasal–yönetimsel başkentler işlevini üstlenmiş Konya ve Kayseri kentlerinde gerek saltanat sarayı işlevindeki gerekse Sultan ve maiyetinin eğlenme–dinlenme mekânları niteliğindeki saray ve köşkerlerin varlığına işaret etmektedir (İbn Bibi 1996: II/210, Oral 1953: 501–517, Aslanapa 1965: 22–40, Akok 1968: 47–73). Bu saray ve köşklere; başkent Konya’da Filâbâd mevkiindeki Av Köşkü⁵ ya da Köşk–i Sebz (Yeşil Köşk) ile Kayseri kenti yakınında

Meşhed Sahrası adı verilen yörede konumlandırılmış saltanat sarayı işlevindeki Keykubâdiye Sarayı⁶ örnek verilebilir.

Anadolu Selçuklu köşkleri üzerine yapılan arkeolojik araştırmalarda; Kırıkkale yakınlarında Delice kışlağı adı verilen yöredeki Selçuklu köşkü ya da Kayseri ve Kubâd-âbâd kentleri yakın çevresindeki –gözetleme kulesi ve haberleşme/iletişim işlevi de üstlendiği düşünülen– Haydar Bey, Hızır İlyas ve Malanda köşkleri ile Antalya ve Alâiyye çevresindeki av köşklarinin varlığı belirlenmiştir (Oral 1953: 501–517, Özgüç–Akok 1957: 139–148, Aslanapa 1963: 23–28, Akok 1968: 47–73, Yavuz 1970: 353–371, Uzluk 1981: 371–384, Karaduman 1995: 189–220, Redford 2000:139–163, Yavuz 2000: 279–302, Arık 2001: 25–32). Bu tespitlerden; Anadolu Selçuklu saray ya da köşk geleneğinde, Anadolu öncesi Orta Asya Türk yaşam biçimine köklenen yazlık–kışık mevsimlik yer değiştirme tercihleri ve geleneksel av faaliyetlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Devlethane

Selçuklu dönemi vakâyî–name kayıtları; Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Harput gibi kentlerde, saltanat sarayları dışında *bargâh* adı verilen toplantı salonları ile *dadgâh* adı verilen adliye ve mahkemelerin yer aldığı bölümlerden oluşan, başka bir ifadeyle, hukukî ve kanunî işlerin görüldüğü, yabancı ülkelerden gelen elçilerin kabul edildiği ve sultanların halkın istek ve şikâyetlerini dinlediği devlethane adı verilen medrese tarzında yapılar bulunduğu işaret etmektedir (Anonim Selçuk–Name 1952: 53, 55, Ibn Bibi 1996: (I) 114–115, 283, 193, 316, 365, 441, (II) 22, 205, 210,). Ayrıca, Selçuklu kentlerinin işlevsel kimlik ve demografik büyüklüğüne göre bazı dönemlerde ulucami ya da medreselerin de bazı dönemlerde devlethane işlevi üstlendiği de öne sürülmektedir (Ünver 1969: 323–327).

Devlethanelerin Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzeni içindeki konumu üzerine farklı görüşler sözkonusudur. Saltanat sarayı ile devlethane arasındaki işlevsel farklılık, kamuya açık bir kurum olarak, devlethanelerin saltanat saraylarından ayrı bir mekânda konumlandırılmış olması olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim tarihi kayıtlardan (Uğur 1939: 1600), Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde yapıldığı anlaşılan Konya devlethanesinin, Bâb-ı Sultanî adı verilen Konya iç kalesi Saltanat Sarayı kapısının dışında konumlandığı anlaşılmaktadır (Şekil 1). Benzer olarak, Kayseri devlethanesinin yeri üzerine yapılan bir araştırmada (Eravşar 2001: 281–295), Kayseri Devlet-hanesi'nin saltanat sarayının bulunduğu iç kalenin dışında konumlandırıldığı belirlenmiştir (Şekil 3). Bu bilgilendirmelerden, Anadolu coğrafyasında Selçuklu kentlerine özgü bir mekânsal öge olarak yapılandırılan devlethanelerin, kentsel mekândaki konumu ya da mekânsal yerseçimi tercihleri üzerinde üstlendiği kamusal hizmet işlevinin etkin olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Ekonomik Ögeler: İmalathaneler, Çarşı ve Pazarlar

Selçuklu döneminde ekonomik ögeler niteliğindeki imalathane ve hanlar ile çarşı ve pazarlardan oluşan ticaret mekânlarının, –İslam kentleri ya da ortaçağ Batı kentlerinde olduğu gibi– genellikle sıra ya da sokak düzeninde konumlandırılmış dükkânlar ya da tek kitle halinde yapılandırılan tüccar hanları içinde örgütlendiği ve ekonomik faaliyet konularına göre uzmanlaşma gösterdiği söylenebilir. Nitekim Selçuklu dönemi vakıf–name kayıtlarında⁷; aşçılar, attârlar, bezciler, demirciler, bakırcılar, kunduracılar, bıçakçılar çarşıları ya da at pazarı veya buğday pazarı gibi belirli bir faaliyet konusunda uzmanlaşmış çarşı ve pazarların varlığı, Anadolu Selçuklu kentlerinde aynı tür faaliyetlerle uğraşan esnaf ve zanaatkarların ortak mekânlarda örgütlendiğini, bu yönüyle çarşı ve pazarların mekânsal ve işlevsel açıdan uzmanlaşma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Selçuklu döneminde kentsel tüketim faaliyetlerine yönelik çarşı ve pazarların ulucami ya da kale kapıları yakınında konumlandırıldığı, buna karşılık, koyun pazarı veya at pazarı ya da Türkmen Pazarı (Sûk-ı Terâkîme) olarak adlandırılan, göçebe Türkmenlerin yetiştirdiği at ve katır gibi hayvansal ya da halı ve kilim gibi el sanatları ürünlerinin alım–satımının yapıldığı geniş mekânlara gereksinim duyan ya da dericilik faaliyetleri gibi çevre ve sağlık koşulları açısından olumsuz etkileri olan çarşı ve pazarların ise kent surları dışında konumlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İzzeddin Keykavus’un Sivas Dârü’s Şifâsı ve Caca Oğlu Nur-El-Din’in Kırşehir Caca Bey Medresesi vakıf–name kayıtları, Ereğli ve Kırşehir’de Türkmen pazarları (Sûk-ı Terâkîme) olarak adlandırılan genellikle göçebe Türkmenlerin mal ve ürünlerinin alım–satımının yapıldığı, geniş alana gereksinim duyan pazarların, kent surları dışında kurulduğuna işaret etmektedir (Cevdet 1938: 35–38, Yinanç 1984: 299–307, Temir 1989: 223, Bayat 1991: 5–19).

Bu bilgilendirmelerden, Anadolu Selçuklu kentlerinde ekonomik etkinlik merkezleri niteliğindeki çarşı ve pazarların mekânsal ve işlevsel örgütlenmesinde, temelde üç unsurun etkili olduğu söylenebilir. Birincisi, Orta Asya ve İran Türk–İslâm kentleri ya da devralınan Bizans kentlerinde olduğu gibi, toplanma–dağılma merkezleri işlevindeki dinsel yapılardır. İkincisi, kentlerin giriş–çıkış noktaları işlevindeki kent kapılarıdır. Üçüncüsü ise, alım–satımı yapılan mal ve ürün kompozisyonlarının ortaya çıkardığı mekânsal gereksinimlerdir⁸.

Öte yandan vakıf–name metinleri, Anadolu Selçuklu kentlerinde çarşı ve pazarların yanısıra tüccarların faaliyet gösterdiği han, kapan ve fonduk gibi kapalı kitlesele yapılar ile kentsel ölçekte tüketime yönelik imalat faaliyetlerine ilişkin kâssabhâne ve kebab evi, sabunhane, yağhane (ma’sara), buzhane, şaraphane, furun ya da ekmekçi, şeker hane, bezir hane, boyahane,

hallâchâne, mengenehâne, salhane, debbağ hane, cendere hane (candarhâne), tabgah (matbaa) ve tavla (hara) gibi farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren ve genel anlamda *kârhane* adı verilen farklı üretim alanlarında uzmanlaşmış imalathaneler de bulunmaktadır (Özcan 2005: 189, 303).

3.4. Dinsel Ögeler: Ulucami ya da Cuma Camileri

Ulucami ya da Cuma camileri işlevindeki Cami-i Kebir veya Sultan Camisi ya da Alâaddin Camisi olarak adlandırılan dinsel yapıların, –hemen tüm ortaçağ İslâm kentlerinde olduğu gibi– Anadolu Selçuklu kentlerinin de mekânsal örgütlenme düzenini belirleyen temel mekânsal öge olduğu anlaşılmaktadır (Edhem 1947: 283–286, Baykara 1996: 34–59).

Ulucami ya da Cuma Camilerinin mekânsal öge olarak kuruluşu ya da gelişimi; Türk–İslâm kolonizasyon sürecinde Bizans egemenliğinden devralınan kentlere yerleştirilen Müslüman–Türk kitlelerinin dinsel gereksinimlerinin geçici olarak karşılanmasına yönelik olarak mevcut kilise ya da şapel gibi dinsel yapıların (olasılıkla yeni Ulucami yapılarına dek) cami ya da mescidlere dönüştürülmesi biçiminde olmuştur (Yinanç 1944: 181–182).

Bu açıdan bakılırsa; Konya iç kalesi içinde Bizans döneminde kilise olarak kullanılan Eflâton Kilisesi'nin 1155 yılında Alâaddin Camisi yapılarına dek Türk nüfusun dinsel gereksinimlerine hizmet verdiğine⁹ ya da Sinop¹⁰, Antalya¹¹ ve Alâtiyye¹² gibi liman kentlerindeki kilise ve şapellerin fetih sonrasında dönüştürüldüğüne ilişkin kayıtlar, ulucamilerin Müslüman nüfusun artışı ile Türklerin kentlerde egemen etnik unsur haline gelmesi sürecinin ortaya çıkardığı mekânsal gereksinimlerin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim başkent Konya'da 1155 yılına tarihlendirilen Alaaddin Camisi'nin yaklaşık 70 yıla yayılan üç aşamalı bir süreçte genişletilerek son halini aldığına–tamamlandığına ilişkiler tespitler¹³, Türklerin Anadolu kentlerinde egemen unsur haline gelmesinin belirli bir süreç içinde gerçekleştiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Dolayısıyla, Anadolu Selçuklu kentlerinde Türk yerleşimini tanımlayan ya da simgeleyen temel mekânsal öge olarak ulucamilerin, Türk–İslâm kolonizasyon sürecinde Türklerin gerek kent yönetiminde etkin duruma gelmesi gerekse demografik açıdan sayısal üstünlük sağlamasına dayalı olarak süreç içinde kentsel mekânlara eklemeli olduğu söylenebilir. Nitekim Selçuklu dönemi ulucamileri üzerine yapılan araştırmalar, ulucamilerinin ağırlıklı olarak, Türk–İslâm kolonizasyon sürecinin tamamlanması ve Türklerin Anadolu coğrafyasında gerek siyasal–yönetimsel gerekse demografik açıdan egemenlik kurdukları döneme (XII. yüzyıl sonu–XIII. yüzyıl ortası) işaret etmektedir (Erdmann 1961: 94–101, Kuran 1994: 33–37). Bu tespitler, Selçuklu siyasal otoritesinin yerleşmesi–kurumsallaşması ve kentlerde Türk nüfusun gelişim süreci ile ulucamilerin kentsel mekânlara eklemeli olması arasındaki bağıntıyı ortaya koyması bakımından önemlidir.

3.5. Sosyal ve Kültürel Hizmet Ögeleri (Külliyeler): Medrese ve Dârü’ş şifâlar

Selçuklu sultanlarının, Orta Asya ve İran Türk–İslâm devlet geleneği mirasından gelen vakıf yoluyla sosyal yardım ve kültürel hizmet kurumları yaptırma politikalarının mekânsal ürünleri olarak; Anadolu kentlerinin hukuk, tıp, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat eğitimi veren medreseler, sağlık ve eğitim kurumları işlevindeki dârü’ş şifâlar gibi sosyal–kültürel amaçlı kamusal hizmet yapıları ile donatıldığı bilinmektedir. Bu sosyal–kültürel hizmet yapı faaliyetlerinin; sosyal–kültürel yaşam düzeyinin ilerlemesine ve gelişmesine zemin hazırlamasının ötesinde, mekânsal ögeler olarak Anadolu Selçuklu kentlerinin işlevsel ve konumsal farklılıklarına göre erken dönem külliyesi niteliğinde, özellikle “sur dışı yapılanma odakları” olarak, gerek Türk–İslam kolonizasyon sürecini gerekse kentlerin mekânsal kurgusunu biçimlendirdiği ve yönlendirdiği söylenebilir. Nitekim sosyal–kültürel hizmet yapılarının kent- sel gelişim sürecinde mekânsal ve işlevsel açıdan yönlendirici–biçimlendirici niteliği, Orta Asya ve İran Türk–İslam kentlerinden Selçuklu kentlerine aktarıldığı gibi¹⁴, Selçuklu dönemi sonrasında biçimlendirilen Osmanlı dönemi kentlerinde de gözlemlenebilmektedir¹⁵. Bu gözlemler, Orta Asya ve İran Türk–İslâm yerleşim kültürü geleneğinin, Anadolu coğrafyasında Selçuklu yerleşim kültürü üzerinden Osmanlı kentlerine aktarıldığını ya da taşındığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Medreseler: Ddâr’ül Kur’an, Dârü’l Húffâz, Dârü’l Hadis, Dârü’ş Şifâ

Selçuklular, Hıristiyan–Bizans egemenliğinden devraldıkları Anadolu kentlerinde sosyal–kültürel kent yaşamının gelişmesini sağlamanın ötesinde, İslâmî eğitimin devlet denetiminde Sünnî felsefesi üzerinden yayılmasını hedefleyen bir din politikası benimsemişlerdir (Turan 1953: 531–564, Lapidus 1995: 305, Cahen 2000: 207–222). Bu din politikasının mekânsal yansımaları, Anadolu kentlerinde Sünnî İslâmî eğitimin verildiği medrese inşa faaliyetlerinin örgütlenmesi biçiminde olmuştur.

Anadolu’da Selçuklu dönemine tarihlenen ilk medrese inşa faaliyeti, Selçuklu Emiri Şemseddin Altun Aba tarafından 1202 yılında başkent Konya’da kurulan ve otuz sekiz öğrencinin ücretsiz olarak eğitim gördüğü Altun Aba Medresesi’dir (Turan 1947: 197–221). Selçuklu döneminde siyasal–yönetimsel merkez işlevindeki başkent Konya’da otuz, milletlerarası ticaret ve mübadele merkezi Sivas’ta on üç ve ikinci siyasal–yönetimsel merkez işlevindeki Kayseri’de dokuz medresenin varlığı, Anadolu Selçuklu kentleri arasında sosyal–kültürel yapılanmalara dayanan bir hizmet kademelenmesinin varolduğuna işaret etmektedir (Özcan 2005: 191–194). Nitekim diğer Anadolu kentlerine oranla, Selçuklu yerleşme sistemi ve ulaşım ağının odak ve düğüm merkezleri işlevindeki Konya, Kayseri ve Sivas kentleri, sayısal açıdan Anadolu’da en

fazla medrese inşa edilen kentler olarak ön plana çıkmaktadır (Bayburtluoğlu–Madran 1981: 941–949). Bu tespit, Anadolu Selçuklu kentlerinin yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içinde üstlendiği işlevsel kimlikler ile kentlerin sosyal–kültürel öğeleri arasındaki bağlantıyı (hizmet kademelenmesi) göstermesi bakımından önemlidir.

Diğer taraftan, Selçukluların Orta Asya ve İran Türk–İslâm devlet geleneğinin mirası olarak, gezici hekimleri ya da tabipleri, Anadolu kentlerinde görevlendirmelerinin ötesinde *dârü’ş şifâ*, *maristân*, *dârü’s sıhhâ* ve *dârü’l âfiye* olarak adlandırılan tıp okulu ve sağlık hizmet kurumu işlevinde medreseler–sağlık kuruluşları inşa ettikleri de bilinmektedir. Selçuklu sağlık kuruluşlarının, Orta Asya ve İran’dan yaklaşık iki yüzyıl süren göç hareketi sonunda Anadolu coğrafyasında yerleşen geniş Türk kitlelerinin sağlık hizmetlerinin karşılanması, Orta Asya–Hindistan–İran–Avrupa ya da Kırım–Suriye–Mısır arasında uzanan doğu–batı ve kuzey–güney milletlerarası ticaret kanallarının Anadolu coğrafyası üzerinde düğümlenmesinin ortaya çıkardığı salgın hastalık tehditlerinin önlenmesi ve dönemin askeri–siyasal koşullarında asker nüfusun sağlık sorunlarının giderilmesi gibi hizmetler üzerine odaklandığı söylenebilir (Ünver 1940: 64–67, 101–104, Cantay 1992: 15–19).

Selçuklu medrese ve sağlık kurumlarının, Anadolu Selçuklu kentlerinin demografik–mekânsal büyüklük ve işlevsel niteliklerine göre cami–medrese–hamam ya da cami–hanıkâh–hamam gibi külliye grupları biçiminde kentlere eklemlendirildiği, kentsel mekândaki yer seçimi tercihlerinde ise kentlerin işlevsel kimliklerinin etkin olduğu söylenebilir (Cantay 2002: 17–22). Nitekim Selçuklu sağlık kuruluşlarının Anadolu coğrafyasındaki mekânsal dağılımı irdelenirse; Türk–İslâm kolonizasyon faaliyetlerinin merkezi işlevindeki Çankırı, Kastamonu, Akşehir ve Kütahya gibi Uc bölgelerindeki kentlerde, ulaşım sisteminin odak ve düğüm noktalarında konumlanmış Sivas, Aksaray, Tokat ve Amasya gibi ekonomik etkinlik merkezleri işlevindeki kentlerde, Konya ve Kayseri gibi ülkesel düzeyde siyasal–yönetimsel merkezlerde ve Erzen–i Rûm, Malatya, Kastamonu gibi idari birim merkezlerinde konumlandırıldığı anlaşılmaktadır (Özcan 2005: 190–192).

Diğer taraftan, medrese ve sağlık kurumlarının Anadolu Selçuklu kentlerindeki yerleşimi ya da konumlanma düzenleri açısından; siyasal–yönetimsel merkez işlevindeki Konya ve Kayseri ile ticaret kervanlarının örgütlendiği milletlerarası ticaret merkezi işlevindeki Sivas’ta kent surları içinde konumlandırıldığı (Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3), buna karşılık, yerel ya da bölgesel ticaret merkezleri işlevindeki Amasya ve Tokat gibi kentler ile Uc bölgelerinde askeri–stratejik işleve sahip Çankırı ve Kütahya gibi kentlerde ise kent sur dışında konumlandırıldığı görülmektedir (Şekil 4, Şekil 7 ve Şekil 8). Bu tespitlere dayanılarak, medrese ve sağlık kuruluşlarının kentsel sosyal–

kültürel hizmet işlevinin yanısıra Türk–İslâm kolonizasyon ve yerleşimini teşvik amacıyla yerleşim odağı ve çekim merkezi işlevi üstlendiğini de söylemek olanaklıdır (Özcan 2005: 194–195).

3.6. Kolonizasyon Ögeleri: Tekke ve Zaviyeler

Tekke ve zaviyeler, kökenleri Orta Asya ve İran Türk–İslâm kültürüne dayanan derviş ya da şeyh veya baba adı verilen dini kimlikli şahsiyetlerce, Türk–İslâm kolonizasyon sürecinde Anadolu’nun kırsal ve kentsel alanlarında örgütlenmiş kolonizasyon yapıları olarak tanımlanabilir (Barkan 1942: 279–365, Eyice 1962–1963: 1–80, Ocak 1978: 247–269, Emir 1994: 42–50).

Kolonizasyon yapıları işlevindeki tekke ve zaviyeler, Anadolu’nun kırsal alanlarında (Emirci Sultan ya da Elvan Çelebi zaviyeleri gibi) belirli ve tanımlı bir yerleşim süreci sonunda dinsel işlevine dayalı olarak yerleşim odakları haline gelmiş ve kırsal yerleşmelerin çekirdeğini oluşturmuşlardır (Eyice 1969: 211–246, Ocak 1978a: 129–208, Bayram 1993: 179–186). Kentsel alanlar sözkonusu olduğunda ise kentlerin dışında (sur dışı) ya da yakınında konumlanarak, Mevlânâ Tekkesi (Konya), Ahi Evran Zaviyesi (Kırşehir), Halifet Gazi Zaviyesi (Amasya) gibi kentsel gelişme odakları işlevini üstlenmişlerdir (Özcan 2005: 195–196).

Bu bilgilendirmelerden, Anadolu Selçuklu kentlerindeki tekke ve zaviyelerin Türk–İslâm kolonizasyon sürecinin mekânsal ürünü olarak özellikle kentsel alanlarda sur dışı gelişmeleri teşvik eden ve yönlendiren ikincil gelişme odakları işlevini üstlendiği, kırsal alanlarda ise çekim merkezleri olarak kırsal yerleşmelerin çekirdeğini oluşturdukları anlaşılmaktadır (Şekil 1 ve Şekil 7).

4. Sonuç

XI. yüzyılda başlayan ve XII. yüzyıl başlarına dek süren fetih karakterli Türk yayılması (kolonizasyon) sürecinde, gerek Haçlı seferlerinin etkisi ve Selçuklu devlet mekanizmasının kurumsallaşma sürecini tamamlayamamış olması gerekse Anadolu’daki Türk siyasal parçalanmışlığının ortaya çıkardığı askeri–siyasal koşullar gözönüne alınırsa; Türklerin Anadolu kentlerinin mekânsal kurgusu üzerinde etkili oldukları ve kentlerde egemen etnik unsur olarak yerleştikleri söylenemez. Nitekim değişken askeri–siyasal koşulların mekânsal yansımaları olarak, Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu kentlerinin mekânsal kurgusunun fiziksel açıdan köklü bir değişime uğramadığı, fethedilen kentlerdeki kilise veya şapellerin yerini Fethiye veya Fetih olarak adlandırılan camilerin alması gibi, sadece işlevsel açıdan Türk–İslâm kültürüne uyarlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Türklerin Bizans kentlerinin mekânsal kurgusunu –yeniden– biçimlendirmesi ya da Hıristiyan–Bizans kentinin evrimleşerek Müslüman–Selçuklu kentine dönüşmesi, ancak XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’da Selçuklu egemenliği altında Türk siyasal

birliğinin kurulması ve Selçuklu devlet mekanizmasının kurumsallaşması ve merkezi otoritenin sağlanması gibi siyasal-yönetimsel gelişmeler sonunda gerçekleşmiştir.

Bu mekânsal evrim sürecinin Anadolu kentleri üzerindeki yansımaları, Orta Asya ve İnan coğrafyası Türk kültüründen aktarılan vakıf kurumu yoluyla örgütlenen medrese-cami-türbe kompozisyonlarından oluşan sosyal ve kültürel içerikli anıtsal-kamusal hizmet yapılarının, devralınan Bizans kentlerinin mekânsal kurgusuna eklenmesi ve yeniden yapılandırılması biçiminde olmuştur. Bu süreçte; Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzenini biçimlendiren öğelerin, Orta Asya ve İnan Türk-İslam kültüründen gelen yerleşim pratiklerinin Anadolu coğrafyasında devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası üzerinde yeniden yapılandırılmasının ortak mekânsal ürünleri olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, kentsel mekânı biçimlendiren ya da yönlendiren temel öğeler; saray-darphane gibi siyasal ve stratejik kurumların üzerinde konulduğu yönetimsel merkez işlevindeki iç kale ve Ahmedek, sosyal ve kültürel kent yaşamının merkezi niteliğindeki ulucami ya da Cuma camisi ile ekonomik etkinliklerin örgütlediği çarşı ya da pazarlar olmuştur. Başka bir ifadeyle, kentsel omurga bu üç temel unsur üzerine oturmuştur. Bu mekânsal kurguya, cami-medrese-hamam ya da cami-dârü's şifâ kompozisyonlarından oluşan erken dönem külliyesi niteliğindeki sosyal-kültürel hizmet kurumları ile tekke ve zaviyeler gibi dini ve askeri içerikli kolonizasyon yapıları, sur dışı mekânsal gelişmeleri yönlendiren/biçimlendiren ikincil gelişme odakları olarak eklenmiştir (Şekil 9).

Öte yandan, mekânsal öğelerin Anadolu Selçuklu kentlerinin yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içinde sahip olduğu işlevsel ve konumsal niteliklere göre kentler düzeyinde niceliksel ve niteliksel dağılım açısından farklılık ya da değişkenlik gösterdiği de belirlenmiştir¹⁶. Örneđin, Selçuklu döneminde siyasal-yönetimsel merkez işlevini üstlenmiş Konya ve Kayseri gibi kentlerin mekânsal kurgusu diğer Anadolu kentlerinden farklılıklar göstermektedir. Konya ve Kayseri'de Sultanların ikametgâhına ayrılmış saltanat sarayları işlevindeki yapıların varlığı ya da birden çok Cuma Camisi işlevinde dinsel yapının bulunması veya vakıf yoluyla gerçekleştirilen sur dışı yoğun anıtsal kamusal yapı faaliyetlerinin gözlemlenmesi, sözkonusu kentlerin sahip olduğu işlevsel ve konumsal niteliklerle bağıntılıdır.

Bir başka örnek kıyı kentleri için verilebilir. Anadolu yerleşme sistemi içinde dış alım-dış satım merkezleri işlevindeki Alâiyye, Antalya ve Sinop gibi liman kentlerinin benzer mekânsal öğelere sahip olduğu belirlenmiştir.

Bizans-Selçuklu kültürel-ekonomik temas ya da siyasal sınır bölgelerinde (Uc bölgesi) konumlanmış Ankara, Çankırı, Kütahya, Tunguzlu gibi kentlerin mekân kurgusunda, sur dışı anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin etkin olması

ise, sözkonusu kentlerin sahip olduğu kolonizasyon ve fetih faaliyetleri gibi askeri işlevler ile açıklanabilir.

Özetle, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal ögeleri; Orta Asya ve İran Türk–İslâm kültüründen gelen kültür birikimi ve yerleşim geleneğinin Anadolu’da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası üzerindeki mekânsal birlikteliğinin ortak ürünleri olarak biçimlendirilmiştir. Bu mekânsal biçimlenme sürecinde, Anadolu kentlerinin Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içindeki işlevsel kimlik ve konumsal nitelikleri, mekânsal ögelerinin mekânsal ve işlevsel kurgusunu farklılaştıran temel etken olarak görülmektedir.

Açıklamalar

- ¹ Türk fethi öncesi Anadolu–Bizans kentlerinin mekânsal ve işlevsel nitelikleri için bakınız: Özcan 2008.
- ² Orta Asya ve İran Türk–İslâm kentlerinde Erk ya da Ahmedek veya Ehmedek kavramı ve mekânsal–işlevsel niteliği için bakınız: Barthold 1949: 327–330.
- ³ Orta Asya Türk kentlerindeki Hakan Sarayı ve Anadolu’daki yansımaları için bakınız: Esin 1972: 135–215, Esin 1976: 15–18, Esin 1985: 22–26.
- ⁴ Emir-i Şikâr, Anadolu Selçuklu Devleti’nde Sultanların av hayvanlarına bakan ve av dönemlerinde sultanlara eşlik eden emirdir.
- ⁵ Filâbâd Av Köşkü ve Köşk-i Sebz’in mekânsal konumu ve işlevsel kullanımı için bkz: İbn Bibi 1996: II/204–206, 210, Aksaray 1943, 281. Aksaray 2000, 185, Anonim Selçuk–Name 1952: 53, 55, Eflaki 1986: I/106, II/108.
- ⁶ Arkeolojik araştırmalarda, Keykubâdiye Sarayı’nın Kayseri kentinin batısında bugünkü Kayseri Şeker Fabrikası tesis alanı içinde yer aldığı belirlenmiştir. Bakınız: Aslanapa 1965: 22–40, Oral 1953: 501–517.
- ⁷ Selçuklu kentlerindeki çarşı–pazarların varlığına ilişkin vakıf–name metinleri için bakınız: Erdoğan 1936: 127–128, Erdoğan 1936a: 189–191, Turan 1947: 197–221, Turan 1947a: 415–429, Turan 1948: 17–145, Bayram–Karabacak 1981: 31–61, Yinanç 1982: 5–14.
- ⁸ Selçuklu kentlerinde ekonomik ögelerin mekânsal örgütlenme düzeni üzerine bir çözümleme için bakınız: Özcan 2007: 87–100.
- ⁹ Konya iç kalesi içinde Bizans döneminde kilise olarak kullanılan Eflâtun Kilisesi’nin Türk fethi sonunda mescide dönüştürülerek, 1155 yılında Alâaddin Camisi yapılarına dek Türk nüfusun dinsel gereksinimlerine hizmet verdiği kaydedilmektedir. Bakınız: Konyalı 1964: 351–353, Eyice 1970: 269–302.
- ¹⁰ 1214 yılında fethedilen Sinop kentinde ulucami işlevindeki Alâaddin Camisi 1215–1230 arasında tarihlendirilmektedir. Bakınız: Altun 1988: 49–51.
- ¹¹ Antalya’nın Selçuklular tarafından fethi 1207 olmasına karşılık, ulucami niteliğindeki Yivli Minare (Alâaddin) Camisi 1216–1217 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bakınız: Yılmaz 2002: 10–15.
- ¹² Alâiyye 1221 yılında fethedilmesine karşılık ulucami işlevindeki Süleymaniye (Alâaddin) Camisi 1231 yılına tarihlendirilmektedir. Bakınız: Konyalı 1946: 290–297.
- ¹³ Konya Alaaddin Camisi’nin inşa süreci hakkında ayrıntıda değerlendirme ve kaynakça için bakınız: Asutay–Effenberger 2006: 113–122.
- ¹⁴ Erken dönem Türk külliyelerinin Selçuklu dönemi kentlerindeki mekânsal–işlevsel nitelikleri için bkz: Katoğlu 1967: 336–344, Alkan 1985: 205–211.
- ¹⁵ Osmanlı dönemi kentlerinde külliyelerin kentlerin mekânsal kuruluşu ve mekânsal örgütlenme düzeni üzerindeki etkileri için bakınız: Barkan 1963: 239–296, Ergin 1939, Cantay 1988: 1–12, Cantay 2002, Yenen 1988.
- ¹⁶ Selçuklu çağında Anadolu kentlerinin işlevsel kimliklerine ilişkin bir çözümleme için bakınız: Özcan 2007: 100–112.

Kaynaklar

- Akok, Mahmud (1976). "Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi". *Türk Arkeoloji Dergisi* XXIII: 5–38.
- Akok, Mahmut (1968). "Konya'da Alâaddin Köşkü Selçuklu Saray ve Köşkleri". *Türk Etnografya Dergisi* XI: 47–73.
- Aksarayı (1943). *Anadolu Selçuklu Devletleri Tarihi*. Çev. M. Nuri Gençosman. Ankara: Recep Ulusoğlu Yay.
- (2000). *Müsâmeretü'l Ahbar*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yay.
- Alkan, Ahmet (1985). "Mevlevilik ve Mevlânâ Külliyesinin Konya Şehirsel Gelişmeleri İçindeki Yeri". *I. Milli Mevlânâ Kongresi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay. 205–212.
- Altun, Ara (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Angold, Michael (1985). "The Shaping of the Medieval Byzantine City". *Byzantinische Forschungen* X: 1–37.
- Anonim Selçuk-Name (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*. Çev. Feridun Nafiz Uzluk. Ankara: Uzluk Yay.
- Arık, Rüçhan (2000). *Kubâd-âbâd; Selçuklu Saray ve Çinileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- (2001). "Kubâd-âbâd Sarayı (Bir Değerlendirme) ve Malanda Köşkü". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay. 25–32.
- (2003). "Kubâd-âbâd 2002 Yılı Kazı Çalışmaları". *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 345–350.
- Aslanapa, Oktay (1963). "Yeni Araştırmalarda Türk Saray ve Köşklarinin Yeri". *Türk Kültürü* 3: 23–28.
- (1965). "Kayseri'de Keykubâdiye Köşkleri Kazısı". *Türk Arkeoloji Dergisi* III (I): 22–40.
- Asutay-Effenberger, Neslihan (2006). "Konya Alaaddin Camisi Yapım Evreleri Üzerine Düşünceler". *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 23(2): 113–122.
- Âşıkpaşaoğlu (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Tevârih-i Al-i Osman)*. Çev. Nihal Atsız. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Barkan, Ömer Lûtfi (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak; Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi* II: 279–365.
- (1963). "Şehirlerin Teşekkülü ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* XXIII (1–2): 239–296.

- Barthold, Vassiliev V. (1949). “Farsça Ark–Erk, Kale–Citadel”. *TTK Belleteni* XIII (49): 327–330.
- Bayat, Ali Haydar (1991). “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Dârüşşifası Vakfiyesi”. *Türk Kültürü* 333: 5–19.
- Baykara, Tuncer (1971). XI. Yüzyıla Kadar Türk Şehri. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (1996). “Ulu cami: Selçuk Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak”. *TTK Belleteni* LX (227): 34–59.
- Bayram, Sadi (1993). “Anadolu’da XIII. Yüzyıl Bir Rufai Zaviyesi”. *Yılmaz Önge Armağanı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay. 179–186.
- Bayram, Sadi ve Ahmet Hamdi Karabacak (1981). “Sahib Ata Fahrü’l-din Ali’nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri”. *Vakıflar Dergisi* XIII: 31–61.
- Bayburtluoğlu, Zafer ve Emre Madran (1981). “Anadolu’da 1308 M. Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk–İslâm Yapıları Üzerine Sayısal Sınamalar”. *VIII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: TTK Yay. 941–949.
- Bouras, Charalambos (2002). “Aspects of the Byzantine City; Eighth–Fifteenth Centuries”. *The Economic History of Byzantium*. Ed. Angeliki E. Laiou. Washington: Harvard University Press. 499–528.
- Cahen Claude (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Cantay, Gönül (1988). “16. Yüzyıl Külliyelerinin Şehirlerin Gelişmesine Etkisi”. *Sinan’ın Osmanlı Türk Şehircilik ve Belediyeciliğine Katkısı: Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri*. 1–12.
- (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Cevdet, Muallim (1938). “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi”, *Vakıflar Dergisi* I: 35–38.
- Cezar, Mustafa (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Edhem, Halil (1947). “Anadolu Selçuklu Döneminde Mimari ve Tezyini Sanatlar”. *Halil. Edhem Hatıra Kitabı*. 279–297.
- Eflâkî, Ahmed (1986). *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Emir, Sedat (1994). *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I (Öncü Yapılar: Tokat Zaviyeleri)*. İzmir: Akademi Yay.

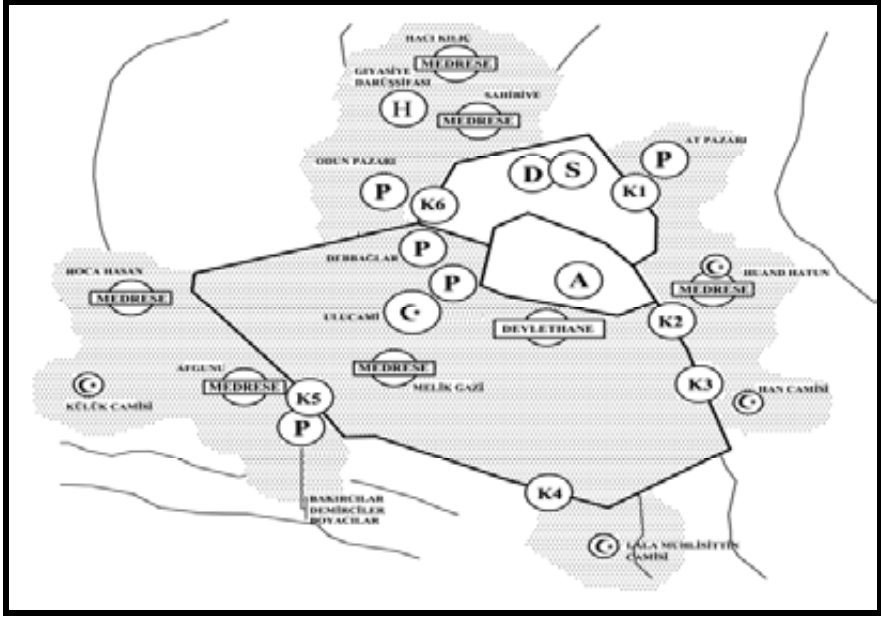
- Eravşar, Osman (2001). "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethâne". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*. 281–295.
- Erdem, Tahir (1935). "Yenişar". *ÜN Dergisi* 2 (18): 254–256.
- Erdmann, Kurt (1961). "Die Sonderstellung Der Anatolischen Moschee Des XII. Jahrhunderts". *The First International Congress of Turkish Arts*. 94–101.
- Erdoğan, Abdülkadir (1936). "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celaledin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülâsa". *Konya Dergisi* 2: 127–128.
- (1936a). "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celaledin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülâsa". *Konya Dergisi* 3: 189–191.
- Ergin, Osman Nuri (1936). *Türk Şehrinin Tarihi İnkışaftı*. Ankara: Maarif Yay.
- (1939). *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*. Ankara: Maarif Yay.
- Esin, Emel (1972). "Orduğ; Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri". *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* VII (10–11): 135–215.
- (1976). "M.IX.-XII. Yüzyıl Uygur Köşklerinden Safranbolu Ev Mimarisine Geleşme". *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni* 2 (5–6): 15–18.
- (1985). "Ordu; Türk Saray Mimarisinin Onbeşinci Asırdan Önceki Tarihçesi". *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu*. 22–26.
- Esterabadi, Aziz bin Erdeşir (1990). *Bezm-u Rezm*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Eyice, Semavi (1962–1963). "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi; Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 23 (1–2): 1–80.
- (1969). "Çorum'un Mecidözünde Âşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi". *Türkiyat Mecmuası* XV: 211–246.
- (1970). "Konya'nın Alâaddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser; Eflatun Mescidi". *Sanat Tarihi Yıllığı*. 269–302.
- Foss, Clive (1996). "The Defences of Asia Minor Against The Turks". *Cities, Fortress and Villages of Byzantine Asia Minor*. London: Variorum Press. 145–205.
- Ibn Bibi (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Name)*. Çev. M. Nuri Gençosman. Ankara: Uzluk Basımevi.
- (1996). *El Evamirü'l-Alâiye Fil Umuril-Alâiye (Selçuk Name)*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yay.
- Karaduman, Hüseyin (1995). "Delice Selçuklu Köşkü Kurtarma Kazısı". *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*. 189–220.
- Katoğlu, Murat (1967). "XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde Külliye". *TTK Belleteni* XXXI (121–124): 336–344.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1946). *Alanya (Alâiyye)*. İstanbul: Ayaydın Basımevi.

- (1964). *Konya Tarihi*. Konya: Konya Belediyesi Yay.
- Kuban, Doğan (1970). “Ortaçağ Anadolu–Türk Sanatı Üzerine Gözlemler”. *Malazgirt Armağanı*. Ankara: TTK Yay. 103–117.
- Kuban, Doğan (1993). *Batiya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu’dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları)*. İstanbul: Cem Yay.
- Kuran, Abdullah (1994). “Anadolu Selçuklu Ulucamileri”. *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri*. 33–37.
- Küçükdağ, Yusuf (2001). “Konya Kalesi’nin Ahmedek Bölümüne Dair”. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*. 83–91.
- Lapidus Marvin Ira (1995). *A History of Islamic Societies*. London: Cambridge University Press.
- Lloyd, Seton ve D. Storm Rice (1989). *Alanya (Alâiyya)*. Çev. Nermin Sinemoğlu. Ankara: TTK Yay.
- Mazaherî, Ali (1972). *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*. Çev. Bahriye Üçok. İstanbul: Varlık Yay.
- Mez, Adam (1937). “Orta Zaman Türk–İslâm Dünyasında Şehircilik”. *Ülkü Mecmuası* X (56): 127–135.
- Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (1935). *Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukluları*. Çev. Hasan Fehmi Turgal. İstanbul: Türkiye Yay.
- (2001). *Camiü’l–Düvel–Selçuklular Tarihi; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*. Çev. Ali Öngül. İzmir: Akademi Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1978). “Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi* XII: 247–269.
- (1978a). “Emirci Sultan Zaviyesi; XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)’da Bir Babai Şeyhi: Şeref’ud–Din İsmail b. Muhammed”. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 9: 129–208.
- Oral, M. Zeki (1953). “Kayseri’de Kubadiye Sarayları: Anadolu’da Selçuk Sarayları”. *TTK Belleteni* XVII (68): 501–517.
- Özcan, Koray (2005). *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- (2007). “Selçuklu Çağında Sivas: Ortaçağda Bir Anadolu–Türk Kentinin İşlevsel Kimliği Üzerine Hipotetik Yaklaşımlar”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 9 (33): 100–112.
- (2007). “Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni ve Mekânsal Dizilişi Üzerine Bir Deneme; Konya Örneği”. *Vakıflar Dergisi* XXX: 87–100.
- (2008). “Arap İstilalarından Türk Fetihlerine Kadar Anadolu–Bizans Kenti Mekânsal Evrim ve Kentsel Modeller”. *Basılmamış Araştırma Projesi (0540.1077)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü.

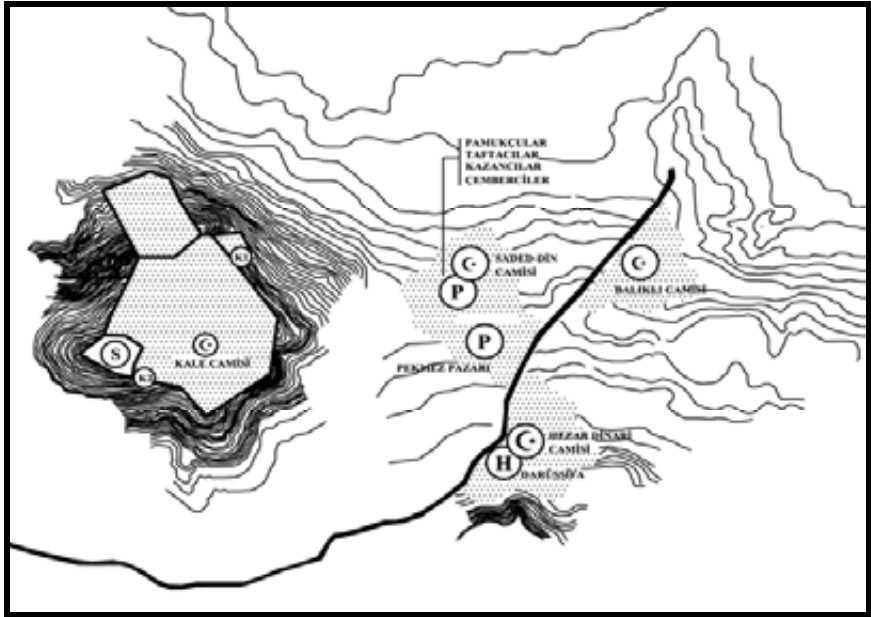
- Özgüç, Tahsin ve Mahmut Akok (1957). "Alayhan, Öresunhan ve Hızır İlyas Köşkü-İki Selçuklu Kervansarayı ve Bir Köşkü". *TTK Belleteni* XXI (81): 139-148.
- Redford, Scott (1993). "Thirteenth-Century Rum Seljuq Palaces and Palace Imagery". *Ars Orientalis* 23: 215-232.
- (2000). *Landscape and the State in Medieval Anatolia; Seljuk Gardens and Pavilions of Alanya, Turkey*. Oxford: Archeopress.
- Rogers, J. Michael (1998). "Seton Lloyd's and D. S. Rice's Survey of Alanya (Alâ'iyya, Alâ'iyeh)". *Ancient Anatolia*. Ed. Roger Matthews. Ankara: The British Institute of Archaeology at Ankara Press. 367-378.
- Sözen, Metin (1990). *Devletin Evi Saray*. İstanbul: Sandoz Kültür Yay.
- Temir, Ahmet (1989). *Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*. Ankara: TTK Yay.
- Turan Osman (1953). "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak". *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*. 531-564.
- (1947). "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı". *TTK Belleteni* XI (42): 197-221.
- (1947). "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı". *TTK Belleteni* XI (42): 197-221.
- (1947a). "Selçuk Devri Vakfiyeleri-II, Mübarezzeddin Ertokuş Vakfiyesi". *TTK Belleteni* XII (43): 415-429.
- (1948). "Selçuk Devri Vakfiyeleri-III, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri". *TTK Belleteni* XII(45): 17-145.
- (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: TTK Yay.
- Uğur, Ferit (1939). "Tevârih-i Al-i Karaman". *Konya Dergisi* 31: 1592-1600.
- Uzluk, Şahabeddin (1935). *Konya'nın Selçukiler Zamanı Şehir Mimarisi*. Konya: Babalık Basımevi.
- (1972). "Felekâbâd Sarayı Konya'nın Neresinde İdi, Kim İnşa Ettirdi, Çatısını Hangi Mimar Çattı?". *VII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: TTK Yay. 374-381.
- (1981). "Selçuklu Sultanı I. Alâaddin'in Beyşehir'ndeki Sarayı". *VIII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: TTK Yay. 887-891.
- Ünver, A. Süheyl (1940). *Selçuklu Tababeti*. Ankara: TTK Yay.
- (1969). "Anadolu'da Selçuklu Devleti, Beylikleri Resmi Daireleri ve Toplantı Yerlerine Dair". *Vakıflar Dergisi* VII: 323-327.
- Yavuz, Ayşıl Tikel (2000). "Antalya Kemer'deki Selçuklu Köşkü". *Prof. Dr. Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*. 279-302.
- Yavuz, Yıldırım (1970). "Alanya'nın Demirtaş (Syedre) Bucağındaki Köşk". *TTK Belleteni* XXXIV (133): 353-371.

- Yenen, Zekiye (1988). *Vakıf Kurumu-İmaret Sitesi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İTÜ.
- Yılmaz, Leyla (2002). *Antalya: Bir Ortaçağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusu (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*. Ankara: TTK Yay.
- Yinanç, Mükremin Halil (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri 1; Anadolu'nun Fethi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- Yinanç, Refet (1982). "Selçuklu Medreselerinden Amasya Hilafet Gazi Medresesi ve Vakfiyesi". *Vakıflar Dergisi* XV: 5–14.
- (1984). "Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları". *TTK Belleteni* XLVIII (189–190): 299–307.

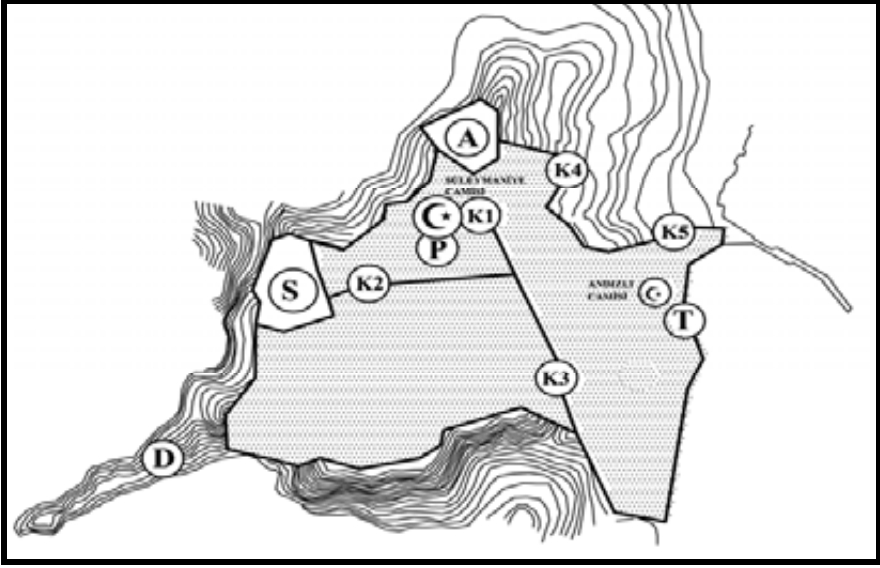

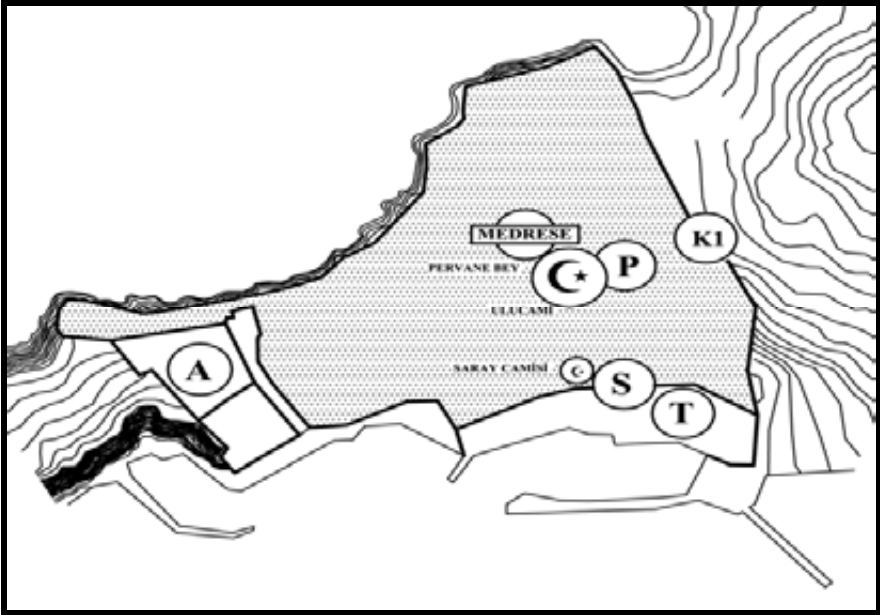
Şekil 3. Selçuklu döneminde Kayseri, ikinci başkent

Şekil 4. Selçuklu döneminde Kütahya, Uc kenti

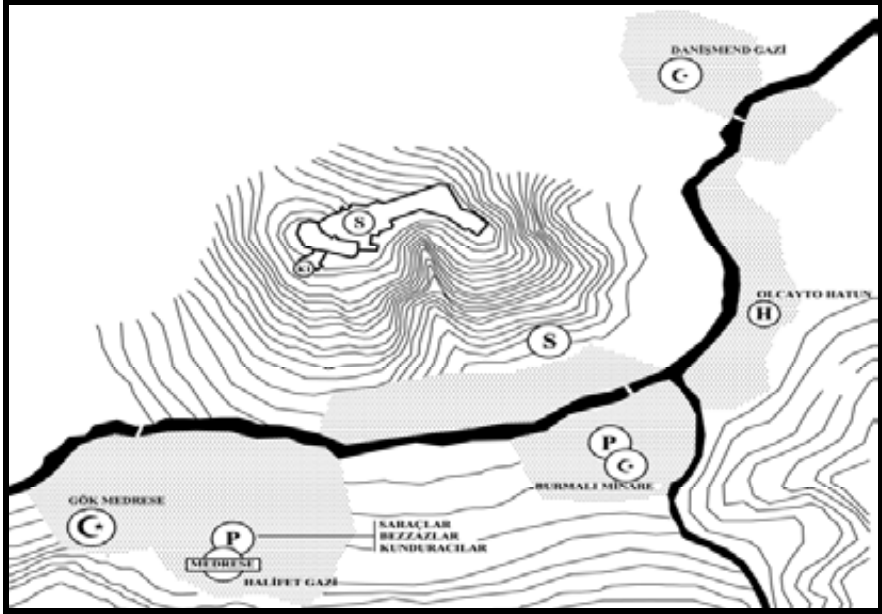

Şekil 5. Selçuklu döneminde Alâiyye, askeri üs–liman kenti

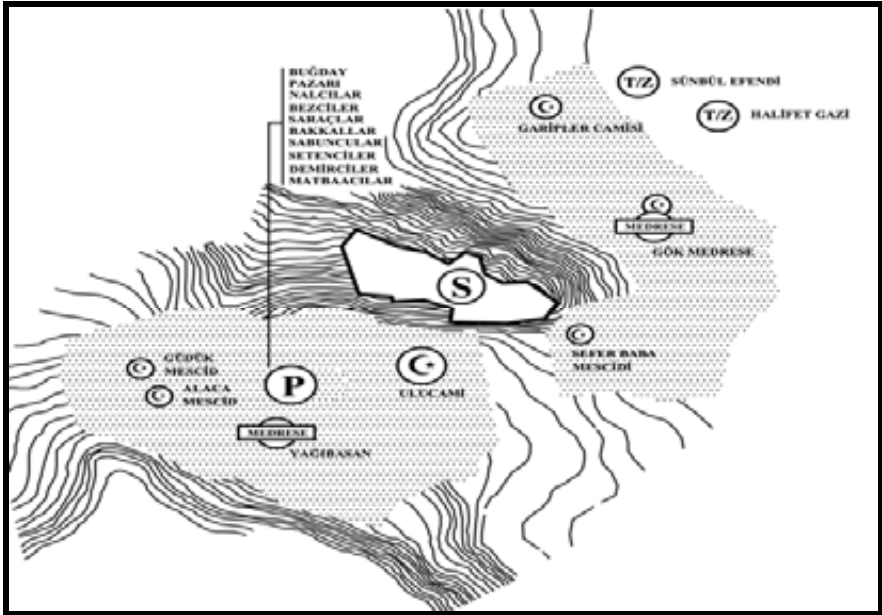

Şekil 6. Selçuklu döneminde Sinop, askeri üs–liman kenti

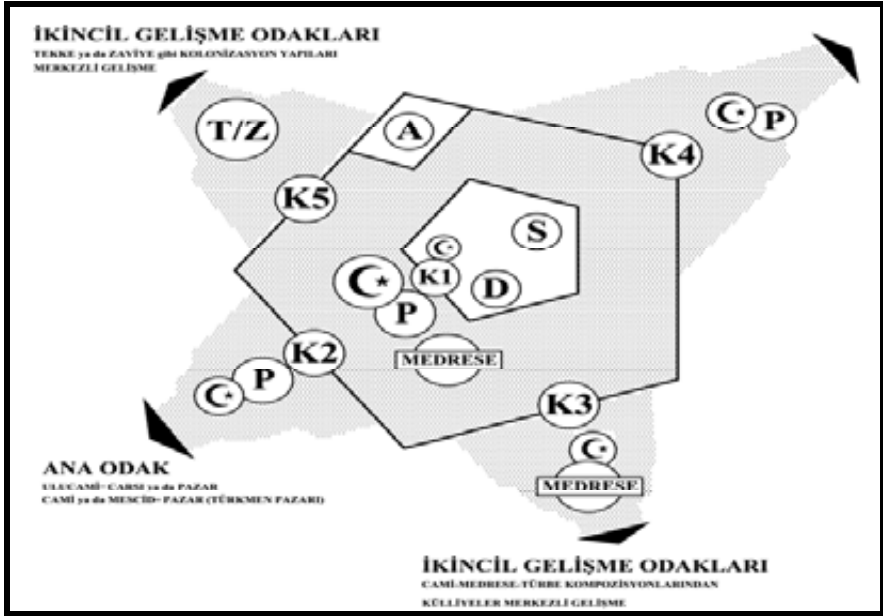

Şekil 7. Selçuklu döneminde Amasya, bölgesel ticaret merkezi

Şekil 8. Selçuklu döneminde Tokat, bölgesel ticaret merkezi

Şekil 9. Anadolu Selçuklu Kenti; mekânsal öğeler ve örgütlenme düzeni

<u>KENTSEL YERLEŞİM ALANI</u>	<u>YÖNETİMSEL ÖGELER</u>
SUR İÇİ YERLEŞİM ALANI	SARAY
SUR DIŞI YERLEŞİM ALANI	DEVLETHANE
<u>SAVUNMA ÖGELERİ</u>	<u>DİNSEL ÖGELER</u>
İÇ KALE	ULUCAMI
AHMEDEK	CAMİ- MESCİD
KENT SURLARI	HASTAHANE (DARÜ'S ŞİFA)
KENT KAPILARI	TEKKE VE ZAVİYELER
<u>EKONOMİK ÖGELER</u>	<u>SOSYAL- KÜLTÜREL HİZMET ÖGELERİ</u>
ÇARŞI- PAZAR	MEDRESE
DARPHANE	HASTAHANE (DARÜ'S ŞİFA)
TERSANE	KÜLLİYE
	SUR DIŞI YAPILANMA ODAĞI

Gösterimler

Early Anatolian–Turkish Town Anatolian Seljuk Town and its Spatial Elements

Koray Özcan*

Abstract: The spatial background of Anatolian-Turkish towns was organized in the Seljuk period, which can be defined as the early Turkish settlement and colonization process. In this process, Turks, who came from Iran and Central Asia, participated in the settlement chain of Anatolia by founding the Seljuk state. Turks took over the towns from the Byzantine regime and re-organized them in terms of Turkish culture.

The aim of this study is to determine the spatial elements of Anatolian towns which were re-established or re-organized spatially during the Seljuk period. This is important regarding the understanding of the spatial and functional dynamics which shaped the spatial organizations of Anatolian towns during the Seljuk period. It is also important in understanding Turkish settlement practices, which were transferred not only from Central Asia and Iran to Anatolia but also from Seljuk towns to Ottoman towns.

The methodology of this study is based on examining historical manuscripts, archaeological findings and architectural remains and their transfer to plans and schemas. The results are evaluated according to some hypotheses developed.

Key Words: Anatolian–Turkish town, Anatolian Seljuk town, spatial element.

---

* Assoc. Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of City and Regional Planning/ KONYA
korayzcan@gmail.com

Турецкий город Анатолии раннего периода: анатолийский город сельджукского периода и пространственные элементы

Корай Озджан*

Аннотация: Сельджукский период может быть определен как процесс раннего тюркского заселения или колонизации, а также начала организации пространственной инфраструктуры анатолийско-турецкой городской культуры. В ходе этого процесса оседлые, полукочевые и кочевые племена туркменского происхождения, перекочевавшие из Средней Азии и Ирана на территорию Анатолии на основе оседлого культурного наследия византийского правления создали новую, характерную только для Анатолии городскую культуру с тюркским доминированием.

Целью настоящего исследования является определение элементов пространственной организации городов, реконструированных на основе городского культурного наследия византийского периода, а также новых созданных анатолийских городов. Это определение очень важно с точки зрения выявления пространственной и функциональной динамики, формирующей городскую организацию сельджукского периода, характеризующегося как недостаточно исследованного во всех отношениях отрезка времени; практики городского урегулирования, унаследованной Анатолией от Центральной Азии и Ирана; определения культурного наследия, переданного османским городам. Данное исследование проводилось методом редактирования и сопоставления данных, планов и схем, полученных из материалов письменных источников, археологических памятников и архитектурного наследия сельджукского периода.

Ключевые слова: анатолийско-тюркский город, анатолийский город сельджукского периода, пространственные элементы.

---

* Доц. док., Сельджукский университет, инженерно-архитектурный факультет, кафедра городского и регионального планирования / Конья
korayzcan@gmail.com